

ANDRZEJ ALBINIAK

Janów Lubelski

<https://orcid.org/0000-0002-4376-5447>

renaldi@o2.pl

ELŻBIETA MONIKA ALBINIAK CSDP

Instytut Pamięci Narodowej Oddział Warszawa

<https://orcid.org/0000-0003-3217-0162>

s.monikaalbinia@wp.pl

Okoloplebiscytowa *Kolęda śląska* Henryka Zbierzchowskiego jako przykład propagandowego wykorzystania semantyki kolęd do walki propolskiej w okresie konstituowania się granic II Rzeczypospolitej

1. Zarysowanie problemu badawczego – 2. Kolęda plebiscytowa Zbierzchowskiego – 3. Analiza treści kolędy i jej przesłanie – 4. Wojciech Korfanty – „śląski Mojżesz”

Po zakończeniu Wielkiej Wojny kształtowanie się granic odrodzonego państwa polskiego miało charakter procesu. Obejmował on uznanie określonych terenów za stanowiące terytorium Polski *a priori* i zabiegi o ziemie, których przynależność ustalana była w wyniku wojen¹, powstań² i plebiscytów. Bodaj najbardziej skomplikowane było ustalenie przynależności państwowej Górnego Śląska. Walki o ten teren przybierały bardzo różne formy: poczynając od walki propagandowej, a kończąc na ofiarach z krwi ponoszonych w kolejnych trzech powstaniach śląskich.

¹ Wschodnia granica II Rzeczypospolitej ustalana była nade wszystko w wyniku wojny polsko-ukraińskiej i polsko-bolszewickiej.

² Przebieg zachodniej granicy II Rzeczypospolitej ukształtowany został m.in. w wyniku powstania wielkopolskiego i trzech powstań śląskich (choć to ostatnie z nich miało nade wszystko wpływ na ustalenie przebiegu granicy na Górnym Śląsku).

Prowadzenie wzmożonej działalności powiązane było ściśle z możliwościami personalnymi i finansowymi tak strony polskiej, jak i niemieckiej. W poniższych rozważaniach istotne jest zaangażowanie się strony polskiej w pomoc kierowaną na Górny Śląsk, a ta płynęła w okresie przygotowań do górnośląskiego plebiscytu z ziem polskich i nasilała się w trakcie, i niebawem po kolejnych powstaniach śląskich. Problematyka kierowania na Górny Śląsk pomocy z terenów Rzeczypospolitej odzwierciedlona jest już w dość bogatej literaturze przedmiotu³, choć wciąż kwestie te nie stały się przedmiotem opracowań całościowych i uogólniających⁴.

Dzięki funduszom płynącym z różnych zakątków Rzeczypospolitej możliwe było prowadzenie na Górnym Śląsku szeroko zakrojonej akcji propagandowej. Mający siedzibę w bytomskim hotelu *Lomnitz* Polski Komisariat Plebiscytowy stymulował, pobudzał i koordynował propolskie akcje prowadzone na Górnym Śląsku. Pośród różnorodnych form literackich wykorzystanych w propagandzie plebiscytowej znalazły się również kolędy. Nie było to jakieś *novum*, bo aktualizowanie tekstów kolęd miało w języku polskim ugruntowaną pozycję. Jak twierdzi się w literaturze przedmiotu, teksty kolęd aktualizowanych „powstawały w okresach historycznych znaczących i dramatycznych dla bytu narodowego”⁵. Znane są

³ Problematyka pomocy kierowanej na Górny Śląsk to przedmiot m.in. poniższych (przykładowych) opracowań: Bogdan Puczyński. 1965. „Udział społeczeństwa Częstochowy i okolic w walce o przyłączenie Górnego Śląska do Polski w latach 1919–1921”. *Ziemia Częstochowska* 5: 202–213; Giovanni Maestri. 1973. „Lublin i III powstanie śląskie w świetle prasy lubelskiej”. *Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego* 16 (2): 47–54; Marian Mroczo. 1975. „Działalność Komitetu Obrony Górnego Śląska w Wielkopolsce i na Pomorzu Gdańskim w l. 1919–1921”. *Zapiski Historyczne* 40 (2): 55–83; Mirosław Cygański. 1986. „Komitet Plebiscytowy Okręgu Łódzkiego i jego akcja pomocy dla ludności Górnego Śląska w latach powstań i plebiscytu (1919–1921)”. *Studia Śląskie* 44: 169–207; Marian Marek Drozdowski. 2003. Reakcja Warszawy i środowisk regionalnych na powstania i plebiscyt górnośląski. W *Powstania śląskie i plebiscyt z perspektywy osiemdziesięciolecia*. Red. Marek Masnyk, 61–73. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego; Andrzej Albinia. 2019. „«Teraz więc do walki: my do walki pieniędzy, Ślązacy orężnej». Kilka uwag o działaniach w czasie III powstania śląskiego lubelskiego Uczniowskiego Komitetu Walki o Śląsk Górny”. *Śląski Almanach Powstańczy* 5: 85–102; Beata Maresz. 2020. „Lwowskie echa powstań śląskich i plebiscytu”. *Książnica Śląska* 31: 9–58.

⁴ Dostępne są natomiast opracowania omawiające postęp badań nad pomocą kierowaną na Śląsk z innych terenów ziem polskich. Por. Bogdan Cimała. 2008. Wkład innych ziem Rzeczypospolitej w walkę ludu śląskiego w czasie powstań i plebiscytu. W *85. rocznica powrotu Górnego Śląska do Polski. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Emigracji i Łączności z Polakami za Granicą oraz senatora Bronisława Korfantego pod patronatem marszałka Senatu Bogdana Borusewicza 12 czerwca 2007 r.* Oprac. Małgorzata Lipińska, 45–49. Warszawa: Senat Rzeczypospolitej Polskiej.

⁵ Zob. Jan Adamowski, Marta Wójcicka. 2011. Kolędy aktualizowane (88–109). W *Polska pieśń i muzyka ludowa. Pieśni i obrzędy doroczne* (Źródła i Materiały Lubelskie 4,1). Red. Jerzy Bartmiński, 192. Lublin: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Wydawnictwo Muzyczne Polihymnia; Piotr Lasota. 2012. W poszukiwaniu magicznego kwiatu paproci. W *Anioły i diabły. Zaczarowana Lubelszczyzna*. Red. Krzysztof Gajowiak, Monika Krzykała, Piotr Lasota, 76. Lublin: Wydawnictwo Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN”; Andrzej Albinia, Elżbieta Monika Albinia. 2016. Pierwsza wojna światowa w kolędach aktualizowanych z południowo-zachodniej Lubelszczyzny. W *W cieniu walczących imperiów. Europa Wschodnia w I wojnie*

kolędy aktualizowane w czasie powstań narodowych⁶, wojen⁷ i w okresie późniejszym⁸. W rozważaniach nad kolędami aktualizowanymi problematyka powstawania ich w związku z walkami o Górny Śląsk z lat 1919–1921 pozostaje na uboczu głównych rozważań o kolędach aktualizowanych⁹, a sam problem wykorzystania propagandowego kolęd zasługuje na gruntowną analizę naukową, dokonywaną z perspektywy różnych dyscyplin naukowych. Obraz stereotypowy, zawarty w przekazie kolędowym, obrósł: „W konotacji pozytywne. Ich przywołanie wiązało się z przywołaniem niestandardowego, pozytywnego obrazu świata zakodowanego w gatunku – w kolędach”¹⁰. Odnosi się to do ponadhistorycznego porządku świata za sprawą wprowadzenia czasu sakralnego¹¹.

1. Zarysowanie problemu badawczego

Pozostawienie problematyki kolęd aktualizowanych w związku z plebiscytem górnośląskim na uboczu głównych badań nad kolędami wynika prawdopodobnie z zainteresowania określonymi problemami badawczymi specjalizujących się w problematyce etnolingwistycznej ośrodków naukowo-badawczych. Bodaj najprężniej

światowej. Red. Bartłomiej Garczyk, Tomasz Nakoneczny, Marek Figura, Magdalena Lachowicz, 355. Poznań: Instytut Wschodni Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Stowarzyszenie Współpracy Polska – Wschód.

⁶ Jan Adamowski. 1986. Kolędy okupacyjne. W *Kolędowanie na Lubelszczyźnie* (Literatura Ludowa 25). Red. Jerzy Bartmiński, Czesław Hernas, 320. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze; Jan Adamowski. 2002. „O typach i odmianach gatunkowych kolęd polskich”. *Twórczość Ludowa* 17 (4): 3; Tadeusz Skoczek. 2018. *Polska kolęda patriotyczna*. Warszawa: Wydawnictwo Muzeum Niepodległości, 18–20.

⁷ Jan Adamowski. 1997. „Kolędy okresu II wojny światowej”. *Twórczość Ludowa* 12 (1): 5.

⁸ Tadeusz Szewera. 1975. *Niech wiatr ją poniesie. Antologia pieśni z lat 1939–1945*. Red. Tadeusz Papier. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 171, 240–241, 264; Andrzej Albinia. 2015. „Niepodległość w kolędzie aktualizowanej. Boże Narodzenie 1918 r. na południu Lubelszczyzny”. *Janowskie Korzenie* 25: 73–75.

⁹ Wiadomo, że przed 1900 r. śpiewany był na melodię kolędy *W żłobie leży* następujący tekst kolędy aktualizowanej: „A na Śląsku, brak tam kasku / Chleba dla robotnika. / Sledź i pyrka, zamiast szpyrki / Są żywnością górnika. / Ciężka praca, mała płaca, / Głód i nędza życie skraca / Naszym dzielnym rodakom”. Zob. Pracownia „Archiwum Etnolingwistyczne” w Instytucie Polonistyki Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (dalej: PAE), zespół Kartoteka Kolęd (dalej: KAR-KOL), sygn. 9/30 [5302951]. Hanna Szymanderska, Witold Szymanderski. 1900. Kolęda aktualizowana o incipicie: *W żłobie leży, któż pobieży kolędować Matemu*. Por. Skoczek. 2018. *Polska kolęda patriotyczna*, 49.

¹⁰ Beata Stefaniak. 2012. „Kołyńska taka podobna do żłóbka, jak izba stajni bliska”. Z historii oddziaływań kołynski i kolędy. W *Bogactwo polszczyzny w świetle jej historii* (Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego 2900). Red. Joanna Przyklenk, Artur Rejter, 167. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

¹¹ Stefaniak. 2012. „Kołyńska taka podobna do żłóbka, jak izba stajni bliska”, 167.

szy polski ośrodek zajmujący się twórczością kołędniczą i kołędami działa w Instytucie Polonistyki lubelskiego Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej (dalej: UMCS). Etnolingwiści z UMCS nie specjalizują się jednak w problematyce górnos Śląskiej, a co najmniej studia nad pieśniami śląskimi nie stanowią głównego przedmiotu badań prowadzonych w Lublinie. Należy jednak zwrócić uwagę, że największa polska baza kołęd (KARKOL) powstała w ramach działalności lubelskiej Pracowni „Archiwum Etnolingwistyczne” i to właśnie ta baza stanowi dość często punkt wyjścia do współczesnych badań nad twórczością kołędniczą i kołędami¹². Pośród bogatego zbioru kołęd aktualizowanych, zgromadzonych w ramach działalności tej pracowni, brakowało¹³ kołęd aktualizowanych w związku z przygotowaniem do górnos Śląskiego plebiscytu. Dlatego śląskie kołеды aktualizowane, które powstawały w nawiązaniu do tych przygotowań, podlegały analizom w związku z całym nurtem twórczości plebiscytowej, w którym kołеды aktualizowane to zaledwie jedna z odmian gatunkowych kołęd wykorzystywanych ówczesznie¹⁴.

Celowe wydaje się pochylenie nad śląskimi kołędami aktualizowanymi nie z perspektywy omawiania ich w ramach różnorodnych form wyrazu artystycznego, wykorzystywanego do transmisji propagandowej, lecz umieszczając je w szerszym kręgu rozwoju repertuaru kołęd aktualizowanych. Przed przygotowaniem do górnos Śląskiego plebiscytu wykorzystanie kołęd jako nośnika współczesnego przekazu uwarunkowane było już bogatą tradycją z XIX w.¹⁵ i początków XX w.¹⁶ Kołеды były bowiem bardzo wyrazistym nośnikiem tradycji muzycznej. Oczywiście śpiewanie tradycyjnych kołęd (kantyczkowych), o przekazie treści wyłącznie religijnym, związane było z kultywowaniem tradycji uwarunkowanych religijnie. Przekaz można było jednak uaktualnić i treści religijne zespolić lub wymieszać

¹² Albiniak, Albiniak. 2016. Pierwsza wojna światowa w kołędach aktualizowanych, 356; Beata Maksymiuk-Pacek. 2018. „O lubelskiej kartotece kołędowej”. *Rocznik Przemyski. Literatura i Język* 54 (2): 131–139; Beata Maksymiuk-Pacek. 2019. Archiwizacja materiałów terenowych w Pracowni „Archiwum Etnolingwistyczne” UMCS i ich wykorzystanie do badań naukowych. W *Polska muzyka tradycyjna – dziedzictwo fonograficzne. Stan aktualny – zachowanie – udostępnianie*. Red. Jacek Jackowski, 129–141. Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Stowarzyszenie Liber Pro Arte.

¹³ Autorzy prowadzili w Archiwum badania do 2016 r. i nie sprawdzali później, czy zasób kołęd aktualizowanych, zgromadzonych w ramach działalności tej placówki naukowo-badawczej, uległ poszerzeniu.

¹⁴ O wyróżnikach odmian gatunkowych kołęd zob. Jerzy Bartmiński. 1986. Kołęda i jej odmiany gatunkowe. W *Kołodowanie na Lubelszczyźnie* (Literatura Ludowa 25). Red. Jerzy Bartmiński, Czesław Hernas, 78–79. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze; Stanisław Koziara. 2019. „Tradycja kołędy w języku i kulturze polskiej. Między uniwersalnością a swojskością”. *Studia Pigo-niana* 2: 29.

¹⁵ Lasota. 2012. W poszukiwaniu magicznego kwiatu paproci, 76.

¹⁶ Lasota. 2012. W poszukiwaniu magicznego kwiatu paproci, 76; Albiniak. 2015. „Niepodległość w kołędzie aktualizowanej. Boże Narodzenie 1918 r. na południu Lubelszczyzny”, 73–75.

z problematyką współczesną tak dla autorów, jak i wykonawców oraz dla odbiorców przerobionych utworów. Najprostszą metodą było pozostawienie nienaruszonej linii melodycznej „kolędy kantyczkowej” i dokonanie ingerencji w przekaz słowny z zachowaniem wzorca metrycznego wspólnego z kolędą¹⁷. W dalszej kolejności następowało stworzenie całkowicie nowego dzieła poetyckiego lub utworu zachowującego incipit kolędy religijnej, a nawet większe fragmenty takiego utworu. Powiązane to było z melicznością kolęd¹⁸, ponieważ, jak twierdził Jerzy Bartmiński: „Teksty bez melodii tracą swój wyraz, przestają być sugestywne. Nie jest bowiem tak, że melodia towarzyszy słowom tylko od zewnątrz. Przeciwnie, żywioł muzyczny przenika wszystko, ogarnia warstwę słów, dynamizuje je, nadaje słowom walor znaków żywych, pełnych wewnętrznej energii”¹⁹. W odniesieniu zaś do linii melodycznej najbardziej popularnych kolęd przekaz poezji melicznej zostaje wzmocniony i jednocześnie ubogacony religijnym charakterem odbioru melodii.

Już sama melodia wiązała utwór z określonym okresem roku liturgicznego, z religijnym wydźwiękiem tegoż dzieła i powiązaniem go z obrzędowością doroczną. Ze względu na związek świąt Bożego Narodzenia z ich rodzinnym charakterem przekaz nabierał wymowy nie tyle kierowanej osobowo, ile zbiorowo (kolektywnie) do określonych rodzin kultywujących określone tradycje. Sam język przekazu (polski) określał zbiorowość adresatów – ludność posługującą się tym językiem. Zespalało się tym samym w jedną całość wiele przekazów kierowanych do zbiorowości wykonawców i odbiorców. Istotne było, by samo skorzystanie z zakresu semantyki kolędy było w pełni czytelne dla wykonawcy i odbiorcy. Z tego powodu do aktualizacji tekstowej wybierano nade wszystko kolędy, których kantyczkowa wersja była powszechnie znana, a linia melodyczna rozpoznawana nawet przez osoby o słabym „wyrobieniu muzycznym”.

2. Kolęda plebiscytowa Zbierchowskiego

Ze znanych z okresu przed przygotowaniem do plebiscytu górnośląskiego kolęd aktualizowanych w języku polskim wybierano nade wszystko kolędę o incipicie:

¹⁷ Stefaniak. 2012. „Kołyska taka podobna do żłóbka, jak izba stajni bliska”, 166.

¹⁸ Tekst meliczny – inaczej wiersz, którego budowa jest ściśle podporządkowana rytmiczności językowej i opiera się na organizacji muzycznej (zharmonizowanie tekstu i dostosowanie go do linii melodycznej).

¹⁹ Jerzy Bartmiński. Red. 2002. *Polskie kolędy ludowe. Antologia*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, 43.

*Wśród nocnej ciszy*²⁰. Swoiste nasilenie przerabiania tej kolędy i wprowadzania do niej aktualnej problematyki miało miejsce w czasie Wielkiej Wojny²¹ i bezpośrednio po niej²². Co prawda, trudno jest określić, na ile popularne było wykonywanie kolęd aktualizowanych na ziemiach polskich w latach 20. XX w., bo dysponujemy wiedzą, że takie utwory były ówczesnie znane. Nie wiemy jednak, czy były one powszechnie znane i czy były wykonywane na znacznych terenach, czy może tylko w niektórych miejscowościach i przez niewielkich wykonawców. Wiedza na temat powstawania i sposobu rozprzestrzeniania się kolęd aktualizowanych w czasach przed odzyskaniem niepodległości przez Polskę jest bowiem znikoma.

Wiadomo, że w związku z Godami²³ 1920–1921 tradycja aktualizowania kolędy o incipicie: *Wśród nocnej ciszy* miała kolejny swój etap. Warto zwrócić uwagę na ówczesny przekaz propagandowy, a jednocześnie na plebiscytowy etap rozwoju odmiany gatunkowej kolęd aktualizowanych. Wybrany do analizy przykład nie jest związany z twórczością górnośląską, tylko przekaz treściowy łączy ją z problematyką górnośląską. Utwór zatytułowany: *Kolęda śląska* został napisany przez lwo-

²⁰ Archiwum Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie, rkps 128. Władysław Wójcik z Potoka. Kolęda aktualizowana o incipicie: *Wśród nocnej ciszy*, fol. 16; Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie, sygn. T 22/A. Taśma z nagraniem dokonany w Wólce Kątnej w lipcu 1978 r.; PAE, KARKOL, sygn. 4/32 [5300932]. Józef Pysznik. 1979. Kolęda aktualizowana o incipicie: *Wśród nocnej ciszy*, odpis z nagrania dokonany 25 lipca 1979 r. w Kolonii Górze Puławskiej; sygn. 4/33 [5300933]. Krystyna Poczek. 1978. Kolęda aktualizowana o incipicie: *Wśród nocnej ciszy*, odpis z nagrania dokonany w lipcu 1978 r. w Wólce Kątnej; sygn. 4/34 [5300934]. Maria Soluch, Krystyna Tatar. 1978. Kolęda aktualizowana o incipicie: *Wśród nocnej ciszy*, odpis z nagrania dokonany w 1978 r. w Rudzie Wołoskiej; sygn. 4/35 [53009345]. Aniela Skorupska. 1978. Kolęda aktualizowana o incipicie: *Wśród nocnej ciszy*, odpis z nagrania dokonany w 1977 r. w Nedeżowie; sygn. 9/39 [5302960]. Hanna Szymanderska, Witold Szymanderski. 1914. Kolęda aktualizowana o incipicie: *Wśród nocnej ciszy głos się rozchodzi*; sygn. 9/40 [5302961]. Hanna Szymanderska, Witold Szymanderski. 1915. Kolęda aktualizowana o incipicie: *Wśród nocnej ciszy szmer nas nadchodzi*; sygn. TN 283/B. Taśma z nagraniem dokonany w Rudzie Wołoskiej w 1978 r.; sygn. TN 307. Taśma z nagraniem dokonany w 1977 r. w Nedeżowie; sygn. TN 315A/1. Taśma z nagraniem dokonany w Kolonii Górze Puławskiej 25 lipca 1979 r. Por. Adamowki. 1986. Kolędy okupacyjne, 321–327; Adamowski, Wójcicka. 2011. Kolędy aktualizowane, 192–196; Albiniak, Albiniak. 2016. Pierwsza wojna światowa w kolędach aktualizowanych, 355–361.

²¹ Andrzej Albiniak. 2012. „Wojenne «Wśród nocnej ciszy»». W: *Werbálny ślad I wojny światowej z Potoka*. Panorama Powiatu Janowskiego 6 (34): 7; Albiniak, Albiniak. 2016. Pierwsza wojna światowa w kolędach aktualizowanych, 355–356.

²² Henryk Zbierzchowski. 1919. *Kolędy polskie*. Cz. 2: *Warjanty poetyckie*. Lwów: G. Seyfarth, 11–12; Grzegorz Bębniak, Sebastian Rosenbaum, Mirosław Wecki. 2018. *Wojciech Korfany 1873–1939*. Warszawa – Katowice: Instytut Pamięci Narodowej, 132. Odnosząc się do problematyki plebiscytowej, trudno pominąć kolędę o incipicie: *Wśród nocnej ciszy głos się rozchodzi* z 1920 r., która poświęcona jest problematyce rozbrajania Niemców, a śpiewana miała być na Warmii. Jej pierwsza zwrotka brzmi następująco: „Wśród nocnej ciszy głos się rozchodzi / Wstańcie Polacy, *Grenzschutz* odchodzi, / Zabierajcie kosy, widły, / Bo nam Niemiec bardzo zbrydły / Niech żyje [w oryginale: „zycje”] Polska!” Zob. PAE, KARKOL, sygn. 9/51 [5302972], Hanna Szymanderska, Witold Szymanderski. 1920. Kolęda aktualizowana o incipicie: *Wśród nocnej ciszy szmer nas nadchodzi*.

²³ Za Gody uznaje się zazwyczaj okres od Bożego Narodzenia do Trzech Króli.

wiaka – Henryka Zbierchowskiego (ur. 19 listopada 1881 r.)²⁴. Należy go uznać za swoistą pomoc udzieloną przez mieszkańca Lwowa, a mającą formę próby zagrzewania do walki plebiscytowej, czy wręcz sakralizacji²⁵ problematyki górnośląskiej pośród odbiorców aktualizowanej kolędy²⁶.

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na poszczególne fazy rozwoju repertuaru kolęd aktualizowanych (powstania narodowowyzwoleńcze, wojny światowe itd.)²⁷. Nie wyróżnia się jednak plebiscytowego etapu rozwoju kolęd aktualizowanych, a przynajmniej w odniesieniu do problematyki górnośląskiej, zdaniem autorów niniejszego artykułu, taki etap należałoby wyróżnić. Można by go nawet określić mianem „korfantyzmu” w kolędach aktualizowanych – jako przejawu powstania formy luźno związanej z tematyką bożonarodzeniową oraz szukania „wsparcia ze strony sił nadprzyrodzonych” podczas zabiegów o przyłączenie Górnego Śląska do Rzeczypospolitej²⁸.

3. Analiza treści kolędy i jej przesłanie

Poddana analizie kolęda aktualizowana została opublikowana w wydawanym we Lwowie czasopiśmie „Szczutek” z 27 stycznia 1921 r.²⁹ Periodyk ten miał charakter satyryczno-polityczny i ukazywał się od 1 marca 1918 r., mając w chwili pu-

²⁴ Por. Alicja Szałağan. 2004. Zbierchowski Henryk. W *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biograficzny*. T. 9: W–Z. Red. Jadwiga Czachowska, Alicja Szałağan, 416. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne S.A.

²⁵ Wprowadzenie górnośląskiej problematyki plebiscytowej w sposób bezpośredni do tekstu kolędy aktualizowanej skutkowało wymieszaniem wymiaru boskiego obrzędowości bożonarodzeniowej z aktualnym na przełomie lat 20. i 30. XX w. problemem ziemskim – zabiegami o przynależność państwową Górnego Śląska. Co istotne, w omawianej kolędzie sakralizacja problematyki górnośląskiej powiązana została z polską racją stanu i zabiegami o włączenie Górnego Śląska do Rzeczypospolitej. Odnosząc to do ustaleń Beaty Stefaniak, warto odnotować, że: „Językowy obraz świata w strukturze kolędy jest wizją świata sprawiedliwego, w którym działa boski opiekun, nadprzyrodzona siła niosąc ratunek, wynagradzająca krzywdy”. Zob. Stefaniak. 2012. „Kołyśka taka podobna do żłóbka, jak izba stajni bliska”, 167.

²⁶ Dostrzec należy, że w kolędzie galicyjskiej Leopolda Kronenberga z 1918 r. poruszana była problematyka udziału Ślązaków w walkach. W szóstej zwrotce kolędy aktualizowanej, śpiewanej na melodię: *Wśród nocnej ciszy*, zawarta została następująca treść: „Ze Śląska nasi też bracia przyszli, / Ci, co z Cieszyna na wojnę wyszli, / Ich setny pułk się uwija, / Ślązaka kula nie mija, / Na cel wziętego!” Zob. Skoczek. 2018. *Polska kolęda patriotyczna*, 58.

²⁷ Lasota. 2012. W poszukiwaniu magicznego kwiatu paproci, 76.

²⁸ Jak twierdziła Beata Stefaniak: „Nasilenie pojawiania się współczesnych kolęd było większe w tych momentach dziejowych, w których człowiek czuł się zagrożony i szukał wsparcia ze strony sił nadprzyrodzonych”. Zob. Stefaniak. 2012. „Kołyśka taka podobna do żłóbka, jak izba stajni bliska”, 167.

²⁹ 1921. *Szczutek* 4 (5): 27.01.1918 r. Strona ww. czasopisma została powielona jako ilustracja w: Bębnik, Rosenbaum, Węcki. 2018. *Wojciech Korfanty*, 132.

blikacji interesującego nas numeru ugruntowaną pozycję na rynku satyry politycznej³⁰. Sama kolęda stanowiła artystyczne odniesienie, kierowane na Górny Śląsk z odległego Lwowa, i miała pobudzać zainteresowanie problematyką górnośląską pośród czytelników „Szczutka”. Wysłany ze Lwowa przekaz był bardzo czytelny. Miasto to przecież odegrało ważną rolę w procesie rodzącej się II Rzeczypospolitej. Istotne jest również to, że utwór nie został opublikowany jako dzieło anonimowego twórcy, tylko uznanego i rozpoznawalnego we Lwowie literata³¹. Kolęda składała się z czterech zwrotek i brzmiała następująco:

Wśród nocnej ciszy
Głos się rozchodzi:
Wstańcie górnicy
Polska się rodzi
I pod skrzydła Wielka, Święta
Garnie wszystkie swe pisklęta
Swoj piastowski lud.

Niemiec przebrzydły
Wyciąga ręce.
Wszystko chce posiąść
W chuci zwierzęcej.
Ale górnik się nie boi
Twardo na swej ziemi stoi
Wrósł w nią niby dąb.

W ręce ma kilof,
Co głąz rozbija.
Pomagaj w walce
Jezus Maryja.
Dłonią białą i łaskawą
Pobłogosław naszym sprawom
I kilofy świeć.

Nie damy Śląska
Pruskie padalce,
Niech nas Korfanty
Prowadzi w walce,
I niech miotłą swą wymiecie
Z naszych progów wszystkie śmiecie.
Tak dopomóż Bóg!³²

³⁰ 1918. Szczutek 1 (1): 1.03.1918 r. Por. Maresz. 2020. „Lwowskie echa powstań śląskich i plebiscytu”, 17.

³¹ Henryk Zbierzchowski debiutował już pod koniec XIX w. W 1894 r. opublikowano w dwutygodniku „Diabeł” jego wiersz: *Diabluki z prowincji*. Por. Szałagan. 2004. Zbierzchowski Henryk, 416.

³² Cyt. za: Bębnik, Rosenbaum, Węcki. 2018. *Wojciech Korfanty*, 132.

W utworze tym na pierwszy plan wysuwana jest nadzieja na pozytywny wynik plebiscytu górnośląskiego i na Boże błogosławieństwo sprawom górnośląskim. W związku z tym utwór ten należałoby zakwalifikować, ze względu na kryterium intencjonalne, do kolęd apostofoicznych³³. Pamiętając o tym, że szczególnie w okresie bożonarodzeniowym „wymówienie określonego słowa może urzeczywistnić odnośny przedmiot lub zjawisko”³⁴, antyniemieckość zaprezentowanego utworu mogła być pojmowana jako mające się urzeczywistnić pragnienie, jako moc sprawcza słów wypowiedzianych w czasie sakralnym.

W pierwszej zwrotce autor swobodnie przeszedł od tekstu kolędy religijnej do zachęty kierowanej bezpośrednio do górników, a tym samym do najbardziej wyróżniającej się zawodowo części społeczeństwa górnośląskiego³⁵. Nawoływanie do wstania, to nie tyle zachęta do podniesienia się, ile do podjęcia działań, czy nawet wszczęcia zrywu zbrojnego. W dalszej części tekstu grupa odbiorców zostaje poszerzona. Tym razem nie ma już nawoływania do zrywu zbrojnego, ale autor informuje o gotowości Polski do przyjęcia wszystkich członków „piastowskiego ludu”, a tym samym ludności, której tradycje kulturowe odnosić się miały do państwowości przedandegaweńskiej. Zbierchowski w innej kolędzie aktualizowanej, opisując polskiego kmiotka, pisał:

On – czciciel słońca,
Kraju obrońca,
W dniach ognia, wojny i głodu,
On protoplasta,
Pierwszego Piasta,
Siła i krew narodu³⁶.

Utożsamianie polskości z tradycją piastowską Zbierchowski wykorzystywał zatem w kolędach aktualizowanych w powtarzalny sposób.

³³ Kolędy apostofoiczne zawierają zazwyczaj prośby o wolność i błogosławieństwo dla ojczyzny. Zob. Adamowski, Wójcicka. 2011. *Kolędy aktualizowane*, 193.

³⁴ Róża Godula. 1994. *Od Mikołaja do Trzech króli. O roli daru w obrzędzie*. Kraków: Wydawnictwo Wawelskie, 11.

³⁵ Odniesienia do górników w kolędach aktualizowanych nie są specyfiką jedynie kolęd tworzonych w czasach przygotowań do górnośląskiego plebiscytu. Przykładowo: z czasów stanu wojennego znana jest *Kolęda internowanych* Macieja Zębatego, w której odnoszono się do górników. Jej pierwsza zwrotka brzmi następująco: „Bóg się rodzi, a rodacy po więzieniach rozrzućeni, / bo marzyła im się Polska niepodległa na tej ziemi, / Solidarni i odważni, górnik, rolnik i stoczniowiec / dziś składają do Cię modły, daj im wolność, Panie Boże”. Zob. PAE, KARKOL, sygn. 12/97 [5303395]. Maciej Zębaty. 1981. *Kolęda aktualizowana o incipicie: Bóg się rodzi, a rodacy po więzieniach rozrzućeni*, zatytułowana: *Kolęda internowanych*.

³⁶ Cytowany tekst pochodzi z czwartej zwrotki kolędy aktualizowanej o incipicie: *Mizerna cicha*. Zob. Zbierchowski. 1919. *Kolędy polskie*, 6.

W omawianej *Kolędzie śląskiej* narodziny, po latach niewoli, Polski utożsamiane są z powstawaniem wielkiego i świętego państwa, otwartego na wszelkie grupy ludności polskiej, które owo państwo miało przygarniać do siebie. Aspekt demograficzny wysuwany jest przed aspekt terytorialny, a na dodatek wątek terytorialny ma zaledwie charakter dedukcyjny, wiążący określone terytoria z ludnością o określonej samoidentyfikacji narodowej. Wybrzmiewa zatem w kolędzie postulat samostanowienia narodów, aktualny po Wielkiej Wojnie i mający ogromne znaczenie tak dla powstania II Rzeczypospolitej, jak i innych państw narodowych.

W bożonarodzeniowym przekazie religijnym Słowo ciałem się staje i zamieszkuje między ludźmi³⁷. W interesującym nas tekście rozchodzący się głos nawołuje górników do powstania i informuje o rodzeniu się Polski i jej (jako państwa) postawach względem ludności polskiej. W przekazie kolędownym słowa te mają wręcz moc sprawczą – materializującą³⁸. W innej z kolęd aktualizowanych Zbierchowskiego odnaleźć można stwierdzenie:

Czyście pomyśleli
Płacząc na mogiłach
Że ojczyzna wstanie
O swych własnych siłach?
I zabłyśnie znowu światu
Szatą z złota i szkarłatu?³⁹

W tekście przywołanej powyżej kolędy, opublikowanej prawdopodobnie w 1919 r., Zbierchowski odnosił się do odradzania się państwa jako do czegoś wręcz nieprawdopodobnego⁴⁰. Natomiast w omawianej *Kolędzie śląskiej*, opublikowanej w 1921 r., dane o rodzeniu się Polski podawane są już jako coś oczywistego. Łatwo można dostrzec, że perspektywa tworzenia się państwowości polskiej stawała się dla Zbierchowskiego coraz bardziej ugruntowana w przekazie odautorskim.

³⁷ Przekaz zaczerpnięty z refrenu popularnej kolędy (kantyczkowej) o incipicie: *Bóg się rodzi, moc truchleje*.

³⁸ Stosowany jest w kolędach rodzaj spełnionego obrazu wyprzedzającego, jako elementu myślenia życzeniowego. Por. Donat Niewiadomski. 1992. „Motyw orki złotym pługiem. Semantyka noworocznej kolędy gospodarskiej”. *Etnolingwistyka* 5: 70. W przypadku kolęd miały one znajdować swe źródło w życzeniach noworocznych, a tym samym składanych w czasie mającym prognostyczny charakter. Zob. Godula. 1994. *Od Mikołaja do Trzech króli*, 11.

³⁹ Przytoczony fragment pochodzi z trzeciej zwrotki kolędy o incipicie: *Gdy się Polska rodzi* (śpiewanej na melodię kolędy: *Gdy się Chrystus rodzi*). Zob. Zbierchowski. 1919. *Kolędy polskie*, 3.

⁴⁰ Por. Szałagan. 2004. Zbierchowski Henryk, 418.

W drugiej zwrotce autor werbalizuje wroga, określając go zwrotem „Niemiec przebrzydły” i przypisując mu nieokielznaną żądzę posiadania⁴¹. Co ciekawe, w innej kolędzie aktualizowanej Zbierzchowski w szerszy sposób werbalizował zbiorowość wrogów Polski. W kolędzie o incipicie: *Z odrodzenia Polski* pisał:

Lecz pamiętaj Lachu,
Że masz wrogów trzech,
Niemiec, potem Anglik,
I przewrotny Czech.
Owa trójka arcylicha,
Wciąż na zgubę naszą czyha,
I usłyszeć pragnie,
Nasz ostatni dech⁴².

Przywołany wykaz rozszerza zatem listę wrogów także na drugie z państw, z którym prowadzono walki o Śląsk Cieszyński⁴³, jak i na głównego sojusznika Niemiec w sprawach górnośląskich – Anglików⁴⁴. W stanowiącej przedmiot analizy *Kolędzie śląskiej* Zbierzchowskiego wróg jest jednak skonkretyzowany jednonarodowo, jako Niemiec, a na dodatek niemieckie pragnienia posiadania Górnego Śląska utożsamiane są z chucią zwierzęcą. Taka dehumanizacja nie była niczym nietypowym w walce plebiscytowej. W przekazie propagandowym walk o Górny Śląsk strona niemiecka utożsamiała Korfantego wszak z tzw. „krową Korfantego”⁴⁵.

Zbierzchowski nie ograniczył się w drugiej zwrotce do wskazania wroga i przypisania mu cech negatywnych. Zdecydował się dodatkowo na wskazanie cech przypisywanych bohaterowi pozytywnemu – górnikowi. Cechami tymi miał być brak strachu i przywiązanie do ziemi. Na dodatek przywiązanie to miało być tak

⁴¹ W omawianym tekście kolędownym Niemiec „wszystko chce posiąść”. Zob. Bębniak, Rosenbaum, Węcki. 2018. *Wojciech Korfanty*, 132.

⁴² Przytoczony fragment stanowi trzecią zwrotkę kolędy aktualizowanej o incipicie: *Z odrodzenia Polski*. Zob. Zbierzchowski. 1919. *Kolędy polskie*, 5.

⁴³ Bodaj najbardziej aluzyjny w stosunku do Czechów jest fragment kolędy aktualizowanej z lat 30. XX w. o incipicie: *Hej kolęda, deska, zabił Maciej wieprzka*, w której jedna ze zwrotek brzmi: „Pepiczek, choroba, za późno przybieżał, / By się też pożywić, wszystkiego odbieżał, / Płasa, płasa, płasa i podkręca wąsa, / Hej kolęda, kolęda!” Zob. PAE, KARKOL, sygn. 9/57 [5302978]. Hanna Szymanderska, Witold Szymanderski. 1931. *Kolęda aktualizowana o incipicie: Hej kolęda, deska, zabił Maciej wieprzka*.

⁴⁴ W jednej ze zwrotek kolędy o incipicie: *Hej, w dzień narodzenia Prawdy Krzewiciela* zawarte zostało stwierdzenie: „Żyd, Francuz czy Anglik, Włoch, Turek czy Niemiec, / Każdy człowiek brat nasz – żaden cudzoziemiec. / Wszyscy się kochajmy, ręce sobie dajmy – / Hej kolęda, kolęda!” Zob. PAE, KARKOL, sygn. 9/29 [5302950]. Hanna Szymanderska, Witold Szymanderski. 1900. *Kolęda aktualizowana o incipicie: Hej, w dzień narodzenia Prawdy Krzewiciela*.

⁴⁵ Korfanty miał obiecać każdemu Górnioślązakowi otrzymanie krowy po przyłączeniu Górnego Śląska do Polski. Por. Bębniak, Rosenbaum, Węcki. 2018. *Wojciech Korfanty*, 38.

silne, że utożsamione zostało z wrośnięciem w ziemię „niby dąb”, a tym samym wrośnięcie zestawiono z dębem – symbolem trwałości⁴⁶. Choć dostrzec trzeba, że w kolędzie aktualizowanej Zbierchowskiego zatytułowanej: *Narodziny Polski ów* autor twierdził:⁴⁷

Czerw się legnie nawet w dębie,
Waśń wyszarpie zrąb po zrębie
Tylko zgoda działa cuda⁴⁷.

W przekazie kolęd aktualizowanych prezentacja dębu nie zawsze zatem zawiera odniesienie do symboliki trwałości. Istotne jednak jest, że: „Język ludowych kolęd (...) jest oparty na kodzie symbolicznym”⁴⁸ i dopiero odniesienie się do zawartych w kodzie kulturowym informacji pozwala na pełne zrozumienie tekstu melicznego kolęd aktualizowanych.

Trzecia zwrotka *Kolędy śląskiej* nie zawiera przeciwstawienia bohatera i wroga (jak w zwrotce drugiej), ani rzeczywistości osobowej i państwowej (jak w zwrotce pierwszej), tylko autor skupił się na relacji ludzko-boskiej. Po wskazaniu atrybutu górniczego – kilofa i jego przeznaczenia, autor kolędy aktualizowanej skupia się na prośbie o pomoc. Prośba ta kierowana jest do Jezusa i Maryi. Z niezrozumiałych przyczyn pomiędzy jedną z osób boskich a Maryją zabrakło w analizowanym tekście znaku interpunkcyjnego, prowadząc do swoistego zespolenia syna i matki, czy też prośby kierowanej na jednej płaszczyźnie do Syna Bożego i Maryi.

Błogosławieństwo, którego oczekiwano, miało być wykonywane przez niewskazaną w tekście kolędowym osobę. Przyjąć jednak można, że oczekiwano tego od Dzieciątka Jezus. Wpasowywałyby się to w szerszy kontekst tradycji bożonarodzeniowej, utrwalonej w kolędach religijnych. W kantyczkowej kolędzie o incipicie: *Bóg się rodzi* zawarte jest wszak stwierdzenie: „Podnieś rękę, Boże Dziecię, błogosław Ojczyznę miłą”.

Odniesienie do świecenia kilofów stanowi zapewne nawiązanie do ich ostrzeżenia, co można by utożsamiać z przygotowaniem się do wzmożonej pracy, jak i do bycia gotowym na walkę o przynależność państwową Górnego Śląska.

Najciekawsza wydaje się czwarta zwrotka *Kolędy śląskiej*. Na początku przekaz kierowany jest do kontrkandydata do posiadania Górnego Śląska, na doda-

⁴⁶ Władysław Kopaliński. 1990. *Słownik symboli*. Red. Bożena Chicińska, Barbara Gers, Januara Sikorska. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, 63–65.

⁴⁷ Przytoczony fragment zaczerpnięto z trzeciej zwrotki kolędy o incipicie: *W żłobie leży*, zatytułowanej: *Narodziny Polski*. Zob. Zbierchowski. 1919. *Kolędy polskie*, 8.

⁴⁸ Bartmiński. 2002. *Polskie kolędy ludowe*, 47.

tek – w liczbie mnogiej. Nie określono jednak w tekście literackim, jaka zbiorowość miała go kierować. Nie wiemy, czy nadawcą miała być ludność polska Górnego Śląska, czy może ludność całej Rzeczypospolitej. Zbiorowość nadawców mogła być również bardzo wąska i przykładowo ograniczać się do wykonawców omawianej kolędy aktualizowanej. Wiadomo jednak, że grupa nadawców prezentowana była w ramach kontestacji racji pruskich. Twierdzenie: „Nie damy Śląska” zestawiono bowiem z deprecjonującym określeniem: „Pruskie padalce”⁴⁹. Nie ulega tym samym wątpliwości, że zbiorowość wyrażająca twierdzenie o nie daniu Śląska prezentować miała polską rację stanu (czy dokładniej rzecz ujmując – antypruską rację stanu). Padalec został w tym przypadku użyty do wzmocnienia przekazu, bo symbolika gadów była wykorzystywana w przekazie propagandowym walki o Górny Śląsk dość powszechnie⁵⁰. Na dodatek sama symbolika węża powiązana jest wszak w tradycji chrześcijaństwa z siłami zła. Twierdzenie: „Pruskie padalce”, wyrażone w utworze bożonarodzeniowym, stało się równoważne z porównaniem z siłą demoniczną. My – szukający pomocy boskiej i oni – utożsamieni z siłami zła.

4. Wojciech Korfanty – „śląski Mojżesz”

Kolęda śląska Zbierzchowskiego nabiera dodatkowego charakteru wartościującego ze względu na wprowadzenie do niej osoby powszechnie znanej w czasie tworzenia tej kolędy. Postacią tą miał być Wojciech Korfanty, wymieniony w utworze z nazwiska. W tekście literackim odniesiono się do oczekiwania stawianych Korfantemu, by „wymiółł śmiecie”. Nie wiadomo jednak, czym (lub kim) miały być owe śmiecie. Zwracając uwagę na rysunek Zygmunta Kurczyńskiego, zamieszczony w „Szczytku” bezpośrednio po omawianym tekście kolędy, który zapewne stanowić miał bezpośrednie, wizualne odniesienie do omawianego tekstu, nie ulega wątpliwości, że za śmiecie uznawano to, co pruskie⁵¹. Na rysunku wymiatani są m.in. ludzie, pruski hełm, ostrogi itd. Sugeruje to, że za śmiecie uznano tak Prusaków, jak i materię kojarzącą się z nimi. Zgodnie z tekstem omawianego utworu wymieceniu miały podlegać śmiecie „z naszych progów”,

⁴⁹ Bębniak, Rosenbaum, Węcki. 2018. *Wojciech Korfanty*, 132.

⁵⁰ Leonard Smółka. 1992. *Między „zacofaniem” a „modernizacją”. Polsko-niemiecki obraz wroga w okresie powstań i plebiscytu na Górnym Śląsku*. Wrocław: „Tart”, 55–56.

⁵¹ Autor karykatury podpisał się inicjałem imienia i nazwiskiem, a sam rysunek opatrzył tytułem: *Korfanty przy pracy*. Zob. Maresz. 2020. „Lwowskie echa powstań śląskich i plebiscytu”, 19.

a tym samym z przestrzeni życiowej lub użytkowej ludności, która deklarowała obronę Śląska. Przyzwalano zatem na działania Korfantego w przestrzeniach zazwyczaj niedostępnych dla obcych. Na dodatek decydowano się, by zbiorowość była prowadzona (kierowana) przez Korfantego⁵². Kolęda niesie więc przekaz o podporządkowaniu się działaniom Polskiego Komisarza Plebiscytowego⁵³, po czym dodawany jest zwrot stosowany zazwyczaj na końcu przysięgi. Kolęda kończy się bowiem zwrotem: „Tak nam dopomóż Bóg!” Biorąc pod uwagę, że w kolędach aktualizowanych łączono w całość wymiar kosmiczny i profetyczny⁵⁴, wprowadzenie do omawianego utworu Korfantego stawia go na granicy oczekiwanej zmiany społeczno-politycznej, która miała się dokonać na Śląsku w wyniku plebiscytu.

Warstwa ilustracyjna, zamieszczona na łamach „Szczotka” bezpośrednio po omawianej kolędzie, zawiera ostrzeżenie, a zarazem wymieszanie symboliki. Na ilustracji przedstawiono Korfantego uczesanego w taki sposób, że wygląda, jakby miał rogi⁵⁵. W zestawieniu z symboliką bożonarodzeniową (grupy kolędnicze, szopka) rogi to atrybut diabła⁵⁶. W tekście omawianej kolędy nie zasugerowano obaw przed działaniami Korfantego i nie przypisano mu negatywnej symboliki. Korfanty, jako mąż opatrnościowy, mający prowadzić plebiscytowy Górny Śląsk do walki, został w sposób pośredni przyrównany do Mojżesza, który wyswobodził naród izraelski z niewoli egipskiej. W taki sposób na łamach „Szczotka” bardzo sugestywnie wskazano na Korfantego jako na „śląskiego Mojżesza”.

Opublikowana wersja kolędy była dla Zbierzchowskiego – kierownika literackiego i jednego z redaktorów lwowskiego „Szczotka” – kolejną, udaną próbą zmierzenia się z kolędą aktualizowaną jako określoną odmianą gatunkową materii literackiej. Wcześniej wydał on, nakładem G. Seyfartha, niedatowany zbiór kolęd polskich w wariacie poetyckim, który – zgodnie z ustaleniami Alicji Szałağan – ukazał się drukiem prawdopodobnie w 1919 r.⁵⁷ Ów poetycki wariant kolęd należałoby współcześnie określić mianem zbioru 21 kolęd aktualizowanych⁵⁸.

⁵² Bębniak, Rosenbaum, Węcki. 2018. *Wojciech Korfanty*, 132.

⁵³ Wojciech Korfanty sprawował funkcję Polskiego Komisarza Plebiscytowego. Por. Bębniak, Rosenbaum, Węcki. 2018. *Wojciech Korfanty*, 37.

⁵⁴ Por. Adamowski, Wójcicka. 2011. Kolędy aktualizowane, 192.

⁵⁵ Zob. Bębniak, Rosenbaum, Węcki. 2018. *Wojciech Korfanty*, 132

⁵⁶ Kopański. 1990. *Słownik symboli*, 359.

⁵⁷ Szałağan. 2004. Zbierzchowski Henryk, 418.

⁵⁸ Zbierzchowski. 1919. *Kolędy polskie*, 1–23.

Sam autor wzmiankowanych kolęd żył w latach 1881–1942. Pozostawił po sobie bogaty dorobek literacki (z zakresu epiki, liryki i dramatu)⁵⁹. Do dziś określany jest bardem Lwowa. Jemu również przypisuje się stworzenie szkoły lekkiej literatury satyrycznej⁶⁰. O jego pozycji literackiej może świadczyć chociażby to, że w 1928 r. otrzymał on literacką nagrodę miasta Lwowa. Rok później nagrodę tę otrzymał Leopold Staff⁶¹.

Celowe wydaje się odniesienie do ustaleń Beaty Stefaniuk, która stwierdziła: „Obraz świata w strukturze kolędy jest wizją świata sprawiedliwego, w którym działa boski opiekun, nadprzyrodzona siła niosąca ratunek, wynagradzająca krzywdy zgodnie z ewangeliczną zapowiedzią – «Błogosławieni wy, którzy teraz płaczecie, albowiem śmiać się będziecie»”⁶². W tym kontekście wizja Korfatego, wymiatającego ze Śląska śmieci, stanowić mogła zapowiedź tego, co nieuniknione – nadzieję poprawy bytu ludności polskiej na Górnym Śląsku i włączenie tych ziem w skład II Rzeczypospolitej.

*

W kolędach aktualizowanych wykorzystywana jest semantyzacyjna moc powszechnie znanych melodii kolęd religijnych. Połączenie tematyki religijnej z aktualnymi wydarzeniami prowadziło do unarodowienia święta religijnego⁶³. Również w przypadku omawianej *Kolędy śląskiej* poruszana w niej problematyka nabierała charakteru ogólnonarodowego, zagrzewając do działań prośląskich. Analizowany tekst nie stanowi efemerydy, tylko wpisuje się w szerszy nurt kolęd aktualizowanych w związku z przygotowaniem do powojennych plebiscytów⁶⁴.

⁵⁹ Szałağan. 2004. Zbierchowski Henryk, 416–419.

⁶⁰ Urszula Jakubowska. 1998. *Mit lwowskiego batiara*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, 282; Maresz. 2020. „Lwowskie echa powstań śląskich i plebiscytu”, 12; Надія Мориквас. 2009. „Степан Чарнецький і Генрик Збєжховський: останні представники «музівської» богеми”. Парадигма 4: 26.

⁶¹ Jerzy Jarowiecki. 2008. „Czasopisma literackie i społeczno-kulturalne we Lwowie w latach 1918–1939”. *Rocznik Historii Prasy Polskiej* 11 (1–2): 22.

⁶² Stefaniak. 2012. „Kołyska taka podobna do żłóbka, jak izba stajni bliska”, 167.

⁶³ Adamowski, Wójcicka. 2011. *Kolędy aktualizowane*, 192.

⁶⁴ Znane są również inne kolędy aktualizowane w związku z przygotowaniem do plebiscytu. Zob. Biblioteka Śląska w Katowicach, rkps R 2014 III. *Kolęda górnośląska z 1920 r.*, 27; Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Emanuela Słomki w Opolu, sygn. 91 U. Druk ulotny: Górnik. 1919. *Kolęda śląska na rok Pański 1920 na nutę*: „*Wśród nocnej ciszy*”. W repertuarze Zbierchowskiego jest także kolęda o incipicie: *Nowy Rok bieży*, poświęcona sprawom górnośląskim. Jedna z czterech zwrotek tej kolędy brzmi następująco: „Lecz szkoda trudu / Śląskiego ludu / Znany chrzest: / Ziemia ona / Potem zroszona / Naszą jest!” Zob. Zbierchowski. 1919. *Kolędy polskie*, 15.

Sam Zbierchowski, zanim opublikował omawianą *Kolędę śląską*, wydał inną, w której zawarł bardzo wyraziste odniesienie do problematyki ogólnej plebiscytów, bez wskazania, do którego konkretnie plebiscytu się odnosił. W jednej ze zwrotek kolędy aktualizowanej o incipicie: *Wciąż prowadzą z nami targi* Zbierchowski twierdził:

Aby zapchać brzuch niesyty,
Co nie trawi już,
Wymyślili plebiscyty
Czyli handel dusz.
Aby był w świecie ład
Polskich ziem świeży płat
Okrawuje nóż⁶⁵.

Ów handel dusz, utrwalony w kolędach aktualizowanych, tworzonych w związku z przygotowaniem do plebiscytów, powinien znaleźć należne miejsce w badaniach nad dziejami kolędy aktualizowanej jako wyodrębniającej się odmiany gatunkowej kolęd. Zespolecie obrzędowości bożonarodzeniowej z problematyką plebiscytową może stanowić przedmiot zainteresowań dla etnologów, historyków, językoznawców, kulturoznawców, literaturoznawców, muzykologów, politologów, socjologów, teologów itd. Już sama obecność tejże problematyki na pograniczu wielu dyscyplin badawczych powoduje, że powinna ona z czasem doczekać się wielopłaszczyznowych badań. Bożonarodzeniowy czas sakralny niósł przed wiekiem nadzieję na zjednoczenie Górnego Śląska z II Rzeczpospolitą, a odzwierciedlenie zakresu tej nadziei dość dobrze zakonserwowało się w materii literackiej kolęd ówczesnie aktualizowanych⁶⁶.

⁶⁵ Przytoczono drugą zwrotek kolędy aktualizowanej o incipicie: *Wciąż prowadzą z nami targi*. Zob. Zbierchowski. 1919. *Kolędy polskie*, 13.

⁶⁶ Autorzy serdecznie dziękują Czesławie Albinia za cenne uwagi merytoryczne i językowe wyrażone podczas przygotowania niniejszego tekstu, a także Agnieszce Leśnik-Lewandowskiej i Annie Żuraw-Lopacie, pracownikom filii w Janowie Lubelskim Wojewódzkiej Biblioteki Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Lublinie, za pomoc przy gromadzeniu wykorzystanej literatury. Dodatkowo autorzy dziękują redakcji „Studiów Teologiczno-Historycznych Śląska Opolskiego” za zwrócenie uwagi na analogię do biblijnego Mojżesza, przywołaną w powyższym tekście.

*

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie

rkps 128. Władysław Wójcik z Potoka. Kolęda aktualizowana o incipicie: *Wśród nocnej ciszy*, fol. 16.

Biblioteka Śląska w Katowicach

rkps R 2014 III. *Kolęda górnośląska z 1920 r.*

Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie

sygn. T 22/A. Taśma z nagraniem dokonany w Wólce Kątnej w lipcu 1978 r.

Pracownia „Archiwum Etnolingwistyczne” w Instytucie Polonistyki Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (PAE)

zespół Kartoteka Kolęd (KARKOL)

sygn. 4/32 [5300932]. Józef Pysznik. 1979. Kolęda aktualizowana o incipicie: *Wśród nocnej ciszy*, odpis z nagrania dokonanego 25 lipca 1979 r. w Kolonii Górze Puławskiej.

sygn. 4/33 [5300933]. Krystyna Poczek. 1978. Kolęda aktualizowana o incipicie: *Wśród nocnej ciszy*, odpis z nagrania dokonanego w lipcu 1978 r. w Wólce Kątnej.

sygn. 4/34 [5300934]. Maria Soluch, Krystyna Tatar. 1978. Kolęda aktualizowana o incipicie: *Wśród nocnej ciszy*, odpis z nagrania dokonanego w 1978 r. w Rudzie Wołoskiej.

sygn. 4/35 [53009345]. Aniela Skorupska. 1978. Kolęda aktualizowana o incipicie: *Wśród nocnej ciszy*, odpis z nagrania dokonanego w 1977 r. w Nedeżowie.

sygn. 9/29 [5302950]. Hanna Szymanderska, Witold Szymanderski. 1900. Kolęda aktualizowana o incipicie: *Hej, w dzień narodzenia Prawdy Krzewiciela*.

sygn. 9/30 [5302951]. Hanna Szymanderska, Witold Szymanderski. 1900. Kolęda aktualizowana o incipicie: *W żłobie leży, któż pobieży kolędować Matemu*.

sygn. 9/39 [5302960]. Hanna Szymanderska, Witold Szymanderski. 1914. Kolęda aktualizowana o incipicie: *Wśród nocnej ciszy głos się rozchodzi*.

- sygn. 9/40 [5302961]. Hanna Szymanowska, Witold Szymanowski. 1915. Kolęda aktualizowana o incipicie: *Wśród nocnej ciszy szmer nas nadchodzi*.
- sygn. 9/51 [5302972]. Hanna Szymanowska, Witold Szymanowski. 1920. Kolęda aktualizowana o incipicie: *Wśród nocnej ciszy szmer nas nadchodzi*.
- sygn. 9/57 [5302978]. Hanna Szymanowska, Witold Szymanowski. 1931. Kolęda aktualizowana o incipicie: *Hej kolęda, deska, zabił Maciej wieprzka*.
- sygn. 12/97 [5303395]. Maciej Zębaty. 1981. Kolęda aktualizowana o incipicie: *Bóg się rodzi, a rodacy po więzieniach rozrzućeni*, zatytułowana: *Kolęda internowanych*.

zespół Taśmy-Nagrania

- sygn. TN 283/B. Taśma z nagraniem dokonany w Rudzie Wołoskiej w 1978 r.
- sygn. TN 307. Taśma z nagraniem dokonany w 1977 r. w Nedeżowie.
- sygn. TN 315A/1. Taśma z nagraniem dokonany w Kolonii Górze Puławskiej 25 lipca 1979 r.

Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Emanuela Słomki w Opolu

- sygn. 91 U. Druk ulotny: Górnik. 1919. *Kolęda śląska na rok Pański 1920 na nutę: „Wśród nocnej ciszy”*.

Prasa

1918. Szczutek 1 (1): 1.03.1918 r.
1921. Szczutek 4 (5): 27.01.1918 r.

Opracowania

- Adamowski Jan. 1986. Kolędy okupacyjne. W *Kolędowanie na Lubelszczyźnie* (Literatura Ludowa 25). Red. Jerzy Bartmiński, Czesław Hernas, 320–336. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Adamowski Jan. 1997. „Kolędy okresu II wojny światowej”. *Twórczość Ludowa* 12 (1): 4–8.
- Adamowski Jan. 2002. „O typach i odmianach gatunkowych kolęd polskich”. *Twórczość Ludowa* 17 (4): 1–4.
- Adamowski Jan, Wójcicka Marta. 2011. Kolędy aktualizowane (88–109). W *Polska pieśń i muzyka ludowa. Pieśni i obrzędy doroczne* (Źródła i Materiały Lubelskie 4,1). Red. Jerzy Bartmiński, 192–206. Lublin: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Wydawnictwo Muzyczne Polihymnia.

- Albiniak Andrzej. 2012. „Wojenne «Wśród nocnej ciszy». Werbalny ślad I wojny światowej z Potołka”. *Panorama Powiatu Janowskiego* 6 (34): 7.
- Albiniak Andrzej. 2015. „Niepodległość w kolędzie aktualizowanej. Boże Narodzenie 1918 r. na południu Lubelszczyzny”. *Janowskie Korzenie* 25: 73–75.
- Albiniak Andrzej. 2019. „«Teraz więc do walki: my do walki pieniężnej, Ślązacy orężnej». Kilka uwag o działaniach w czasie III powstania śląskiego lubelskiego Uczniowskiego Komitetu Walki o Śląsk Górny”. *Śląski Almanach Powstańczy* 5: 85–102.
- Albiniak Andrzej, Albiniak Elżbieta Monika. 2016. Pierwsza wojna światowa w kolędach aktualizowanych z południowo-zachodniej Lubelszczyzny. W *W cieniu walczących imperiów. Europa Wschodnia w I wojnie światowej*. Red. Bartłomiej Garczyk, Tomasz Nakoneczny, Marek Figura, Magdalena Lachowicz, 351–366. Poznań: Instytut Wschodni Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Stowarzyszenie Współpracy Polska – Wschód.
- Bartmiński Jerzy. 1986. Kolęda i jej odmiany gatunkowe. W *Kolędowanie na Lubelszczyźnie* (Literatura Ludowa 25). Red. Jerzy Bartmiński, Czesław Hernas, 78–84. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Bartmiński Jerzy. Red. 2002. *Polskie kolędy ludowe. Antologia*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS.
- Bębnik Grzegorz, Rosenbaum Sebastian, Węcki Mirosław. 2018. *Wojciech Korfanty 1873–1939*. Warszawa – Katowice: Instytut Pamięci Narodowej.
- Cimała Bogdan. 2008. Wkład innych ziem Rzeczypospolitej w walkę ludu śląskiego w czasie powstań i plebiscytu. W *85. rocznica powrotu Górnego Śląska do Polski. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Emigracji i Łączności z Polakami za Granicą oraz senatora Bronisława Korfatego pod patronatem marszałka Senatu Bogdana Borusewicza 12 czerwca 2007 r.* Oprac. Małgorzata Lipińska, 45–49. Warszawa: Senat Rzeczypospolitej Polskiej.
- Cygański Mirosław. 1986. „Komitet Plebiscytowy Okręgu Łódzkiego i jego akcja pomocy dla ludności Górnego Śląska w latach powstań i plebiscytu (1919–1921)”. *Studia Śląskie* 44: 169–207.
- Drozdowski Marian Marek. 2003. Reakcja Warszawy i środowisk regionalnych na powstania i plebiscyt górnośląski. W *Powstania śląskie i plebiscyt z perspektywy osiemdziesięciolecia*. Red. Marek Masnyk, 61–73. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Godula Róża. 1994. *Od Mikołaja do Trzech króli. O roli daru w obrzędzie*. Kraków: Wydawnictwo Wawelskie.
- Jakubowska Urszula. 1998. *Mit lwowskiego batiara*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN.
- Jarowiecki Jerzy. 2008. „Czasopisma literackie i społeczno-kulturalne we Lwowie w latach 1918–1939”. *Rocznik Historii Prasy Polskiej* 11 (1–2): 15–34.
- Kopaliński Władysław. 1990. *Słownik symboli*. Red. Bożena Chicińska, Barbara Gers, Januara Sikorska. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”.

- Koziara Stanisław. 2019. „Tradycja kołedy w języku i kulturze polskiej. Między uniwersalnością a swojskością”. *Studia Pigioniana* 2: 25–41.
- Lasota Piotr. 2012. W poszukiwaniu magicznego kwiatu paproci. W *Anioły i diabły. Zaczarowana Lubelszczyzna*. Red. Krzysztof Gajowiak, Monika Krzykała, Piotr Lasota, 21–143. Lublin: Wydawnictwo Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN”.
- Maestri Giovanni. 1973. „Lublin i III powstanie śląskie w świetle prasy lubelskiej”. *Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego* 16 (2): 47–54.
- Maksymiuk-Pacek Beata. 2018. „O lubelskiej kartotece kołedowej”. *Rocznik Przemyski. Literatura i Język* 54 (2): 131–139.
- Maksymiuk-Pacek Beata. 2019. Archiwizacja materiałów terenowych w Pracowni „Archiwum Etnolingwistyczne” UMCS i ich wykorzystanie do badań naukowych. W *Polska muzyka tradycyjna – dziedzictwo fonograficzne. Stan aktualny – zachowanie – udostępnianie*. Red. Jacek Jackowski, 129–141. Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Stowarzyszenie Liber Pro Arte.
- Maresz Barbara. 2020. „Lwowskie echa powstań śląskich i plebiscytu”. *Książnica Śląska* 31: 9–58.
- Мориквас Надія. 2009. „Степан Чарнецький і Генрик Збежховський: останні представники «музівської» богеми”. *Парадигма* 4: 25–46.
- Mroczo Marian. 1975. „Działalność Komitetu Obrony Górnego Śląska w Wielkopolsce i na Pomorzu Gdańskim w l. 1919–1921”. *Zapiski Historyczne* 40 (2): 55–83.
- Niewiadomski Donat. 1992. „Motyw orki złotym pługiem. Semantyka noworocznej kołedy gospodarskiej”. *Etnolingwistyka* 5: 59–70.
- Puczyński Bogdan. 1965. „Udział społeczeństwa Częstochowy i okolic w walce o przyłączenie Górnego Śląska do Polski w latach 1919–1921”. *Ziemia Częstochowska* 5: 202–213.
- Skoczek Tadeusz. 2018. *Polska kołęda patriotyczna*. Warszawa: Wydawnictwo Muzeum Niepodległości.
- Smółka Leonard. 1992. *Między „zacofaniem” a „modernizacją”. Polsko-niemiecki obraz wroga w okresie powstań i plebiscytu na Górnym Śląsku*. Wrocław: „Tart”.
- Stefaniak Beata. 2012. „Kołyśka taka podobna do żłóbka, jak izba stajni bliska”. Z historii oddziaływań kołyśki i kołedy. W *Bogactwo polszczyzny w świetle jej historii* (Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego 2900). Red. Joanna Przyklenk, Artur Rejter, 159–171. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Szałagan Alicja. 2004. Zbierzchowski Henryk. W *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biograficzny*. T. 9: W–Z. Red. Jadwiga Czachowska, Alicja Szałagan, 416. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne S.A.
- Szewera Tadeusz. 1975. *Niech wiatr ją poniesie. Antologia pieśni z lat 1939–1945*. Red. Tadeusz Papier. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.
- Zbierzchowski Henryk. 1919. *Kołędy polskie. Cz. 2: Warjanty poetyckie*. Lwów: G. Seyfarth.

*

Streszczenie: W związku z działaniami Wielkiej Wojny i odzyskaniem przez Polskę niepodległości, powstała seria kolęd aktualizowanych. Rozwój tej formy wyrazu artystycznego wykorzystano również w związku z przygotowaniem do plebiscytu górnośląskiego. Przykładem jest *Kolęda śląska* Henryka Zbierchowskiego, opublikowana na łamach lwowskiego czasopisma „Szczytek” w styczniu 1921 r. Poprzez wprowadzenie Wojciecha Korfantego do tekstu kolędy jej autor przypisał mu w ten sposób wręcz sakralną rolę w porządkowaniu Śląska. Nie był to jedyny tekst kolędy aktualizowanej przez tego autora. Około 1919 r. wydał on cały zbiorek tego typu utworów, nazywając je mianem „wariantów poetyckich” kolęd.

Słowa kluczowe: kolęda, kolęda aktualizowana, Boże Narodzenie, plebiscyt górnośląski, Henryk Zbierchowski.

Abstract: Henryk Zbierchowski's General Plebiscite *Silesian Christmas Carol* as an Example of the Propaganda Use of the Semantics of Christmas Carols in the Pro-Polish Struggle in the Period of the Constitution of the Borders of the Second Polish Republic. In connection with the actions of the Great War and Poland's regaining of independence, a series of updated carols was created, leading to the development of this species variety. The development of this form of artistic expression was also used in connection with the preparations for the plebiscite. The project was carried out in the Upper Silesian Voivodship. An example is the Silesian carol by Henryk Zbierchowski published in "Szczytek" in Lviv in January 1921. It was introduced to the text of the Korfanty carol and thus assigned a sacred role of putting Silesia in order. It was not the only text of the carol updated by the same author because around 1919 he published a whole collection of such works, calling them "poetic variants" of carols.

Keywords: Christmas carol, updated carol, Christmas, Upper Silesian plebiscite, Henryk Zbierchowski.

